

АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ КАТО ИНСТРУМЕНТ В РЪЦЕТЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ВЛАСТ

Анка Игнатова

ARCHIVAL DOCUMENTS AS A TOOL IN THE HANDS OF THE COMMUNIST AUTHORITY

Anka Ignatova

Abstract

This report marks the beginning of two previously unexplored aspects of the history of the archive activity in Bulgaria. One is the organization of work with the documents of the created by the Communist government in 1951 dedicated archive section „Card indexes and Archiv” in the State Security of the Ministry of Interior. Other issue is related to the servicing of the repressive state apparatus with documents from the state archives, established in 1952 in the structure of the same power department. Due to the wide range of the topic, the current research is limited to the period of the late 40’s – mid 50’s of the twentieth century, which is characterized by active in connection with the search, storage and use of archival documents necessary to expose and judicial crackdown on opponents of the ruling Bulgarian Communist Party.

Key words: *archival documents, archival records, archive, State Security, Bulgarian Communist Party, repression*

Документите в продължение на хилядолетия изпълняват различни обществени функции. Една от тях е правовата. На практика всеки един документ може да придобие такава функция при използването му в качеството на съдебно доказателство. В условията на тоталитарната държава документите, включително и архивните, т.е. излезлите от оперативна употреба, могат да се превърнат и в инструмент за преследване и репресии. Предмет на настоящото изследване са действията на комунистическата власт във връзка с из-

дирването, съхраняването и използването на архивните документи от Държавна сигурност (ДС) и Българската комунистическа партия (БКП) за разобличаване и съдебна разправа с нейните противници в края на 40-те – средата на 50-те години на XX в.

След идването на комунистите на власт, в резултат на Девето-септемврийския преврат през 1944 г., започва да се отделя специално внимание на документите, свързани с дейността на Комунистическата партия. През 1946 г. се създава Партиен архив при Централния комитет (ЦК) на БРП(к), който през 1949 г. получава статут на централен, а по-късно се изгражда мрежа от окръжни партийни архиви. Официално със Закона за събиране на материали по съпротивителното движение от 1949 г.¹ и излязлата в края на 1950 г. Наредба за неговото прилагане² издирването и събирането на документи за революционните борби на българския народ за периода от Освобождението (3.III.1878 г.) до 9.IX. 1944 г. се възлага на Музея на революционното движение в България, който предава оригиналите на Централния партиен архив (ЦПА), а за свои нужди изготвя преписи. По съветски образец в България, както и в другите държави от т. нар. Източен блок, се създават и функционират напълно автономно не само партийни архиви, но и архиви на тайните служби. Концентрирането и поставянето на определени категории документи под прекия контрол на ДС и ЦК на БКП, както и използването им от властта е в пряка връзка с особеностите на политическия момент в края на 40-те – началото на 50-те години на миналия век. В условията на наложената в международен план политика на „студена война“ изграждането на държавно-политическата система в България е силно повлияно от сталинската теза за изострянето на класовата борба в периода на преход от капитализъм към социализъм, което налага извеждането на преден план на постановката за повишаване на революционната бдителност, приложена не само към класовите врагове, но и към врага с „партиен билет“.

В строго поверително постановление на Политбюро на ЦК на БКП, Решение „Б“, № 15, от 1.VIII.1950 г., наред с успехите на органите на ДС по разкриването и разобличаването на „враговете на Партията и народа, особено през 1949 и първата половина на 1950 г.“, се отчитат и редица сериозни слабости и грешки в следствената работа, сред които и такива, свързани с документалното ѝ осигуряване:

„Следствията са били провеждани без каквато и да било документация, не са се предприемали мерки за издирване на документи, потвърждаващи престъпната деятелност на арестуваните, а също така не са се предприемали мерки за установяване и разпита на свидетели, поради което показанията на обвиняемите често са оставали непроверени и недостатъчно подкрепени с доказателства. Съществуващата към следствения апарат специална служба за документация се е занимавала с второстепенни въпроси и е водила работата си откъснато от следователите.”³. В тази връзка сред набелязаните в постановлението мерки, целящи да обезпечат „успешното изпълнение на задачите, поставени от Партията и правителството пред следствените органи на Държавна сигурност, прокуратурата и съдебните органи по разгрома на империалистическата агентура и контрареволуционните организации и групи у нас”, е прерастването на отделение „Картотека и архив” на ДС в отдел⁴.

Информация за дейността на Комунистическата партия във връзка със събирането, съхраняването, използването и изучаването на полицейските, съдебните и затворнически досиета на членове на БКП и Работническият младежки съюз (РМС) от периода преди 9.IX.1944 г. се съдържа в доклад на министъра на вътрешните работи от 21.II.1951 г.⁵, към който е приложено проекторешение на Политбюро на ЦК на БКП⁶ за внасяне на ред в организацията им с оглед тяхното пълноценно използване. От доклада става ясно, че в началото на 1951 г. посочените документи са разпръснати на различни места. В ЦК на БКП се намират 90 000 полицейски досиета, събрани от цялата страна, около 1000 затворнически досиета от Плевенски окръг и 107 папки с рапорти на полицейски агенти. В Съдебната палата в гр. София се пазят взетите от областните съдилища в страната около 4000 дела (единични и групови) на членове на Партията и нейната младежка организация, съдени по Закона за защита на държавата. В склада на Държавна сигурност се оказват струпани 16835 затворнически досиета на политзатворниците – членове на БКП и РМС, събрани през месец ноември 1950 г., както и полицейският архив с доклади на бившите областни и околийски полицейски началници и други важни документи⁷. С мотивите, че липсата на необходимите условия за правилното съхранение на посочените до-

кументи „затруднява борбата на Партията и ДС за разкриване на бившите провокатори в БКП и секретни сътрудници на полицията и прави възможно да се промъкнат в Партията чужди елементи, били в услуга на полицията,” и че „не е изключено, също така да бъдат унищожени някои полицейски материали от заинтересовани лица”, министърът на вътрешните работи внася в ЦК на БКП проект на нормативен документ, с който да се уреди този въпрос⁸.

На 6.ІІІ.1951 г. Политбюро на ЦК на БКП приема Решение „А”, № 75⁹. В него се изтъква, че според Политбюро липсата на отчетност и порядък в използването и съхранението на полицейските материали, както и на затворническите и съдебни дела преди 9.ІХ.1944 г. „пречи да бъдат разобличени своевременно лицата, свързани в миналото с фашистката полиция, и които сега са се промъкнали в Партията или на отговорна работа в държавния апарат”. За да се осигури опазването, отчетността, както и изучаването и разработката на посочените документи, се взема решение „всички полицейски архиви, съдебни и затворнически дела, както и всички материали на фашистките разузнавателни служби и органи, където и да се намират (включително и полицейските архиви, които се намират в ЦК на БКП), да се съберат в Министерството на вътрешните работи – Държавна сигурност, София” и за тази цел да се създаде специално отделение към отдел XIV („Картотека и архив”) на Държавна сигурност, където да се организира тяхното подреждане, съхраняване и картотекиране. Изискването към служителите в това отделение е „да бъдат безпределно предани на Партията”. Тяхното проучване се възлага като задача на Административния отдел на ЦК на БКП и на ДС, а назначаването им се извършва от министъра на вътрешните работи, но едва след като бъдат одобрени от Секретариата на ЦК на БКП¹⁰.

Съгласно посоченото решение на Политбюро на ЦК на БКП приемането на документите и кадровото осигуряване на отделението, а също така и обзавеждането на специално определеното за тая цел помещение следва да се извърши в едномесечен срок¹¹. При получаване от новосъздаденото отделение или от отделение „Провокатори” материали „относно миналите връзки с полицията на членове на Партията, като агент-провокатори” министърът на вътрешните работи се задължава незабавно да информира ЦК на БКП, както и „да вземе

необходимите мерки спрямо враговете на Партията и народа” в зависимост от резултатите по изучаването и разработката на полицейските материали. В 15-дневен срок от влизането на решението в сила същият следва да представи за утвърждаване в Секретариата на ЦК на БКП инструкция за реда на отчетността, съхраняването, ползването и изучаването на материалите от полицейските архиви, а също така и за даването на съответните справки по тях¹².

На 26.VII.1951 г., с Решение № 218 „А” на Политбюро на ЦК на БКП, се приема Инструкция за реда на отчета, съхранението и ползването на специалния архив при отдел „Картотека и архив” – ДС¹³. Според нея към „специалните архиви” се отнасят: „1. Архивите на полицията по линия на разузнаването, контраразузнаването и отдела на външната служба; 2. Архивите на разузнавателните и контраразузнавателни[те] органи на царската армия; 3. Архивните лични досиета на ръководящия състав при Министерството на вътрешните работи; 4. Архивите на бившите центрове, разпуснати буржоазни партии, а също така на фашистки и профашистки организации, представляващи оперативен интерес за органите на ДС; 5. Чуждестранни архиви (бивши колежи и др.); 6. Политически архиви на членове на БКП; 7. Съдебни и затворнически досиета на членове на БКП преди 9.IX.1944 г.”¹⁴. С Инструкцията се регламентира най-общо начинът на подреждане, съхранение, картотекиране, регистриране, използване, изучаване и разработка на архивните документи на специалния архив. Право да работят в отговарящото на всички изисквания за безопасност помещение, където се съхраняват тези документи, имат само сътрудници на специалното (V) отделение при отдел „Картотека и архив”, чието назначаване се утвърждава от ЦК на БКП¹⁵. Изучаването и разработката на документите от този архив се извършва от отделение „П” – ДС, по специално изработена за целта инструкция¹⁶.

Няколко месеца след влизането в сила на посоченото по-горе методическо ръководство за организация на работата с документите, необходими на ДС, на 10.X.1951 г., Президиумът на Народното събрание приема носещия гриф „поверително” Указ № 515 за създаване на Държавен архивен фонд, с който се обявяват за собственост на държавата всички „документални материали, които имат полити-

ческо, научно и практическо значение, независимо от тяхното времепроизхождение, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане”¹⁷. Съгласно т. 3 на Указа „Държавният архивен фонд се намира под непосредственото ръководство на архивното управление при Министерството на вътрешните работи”. С последвалото Постановление на Министерския съвет от 18.IV.1952 г. се поставя началото на централизирана архивна система, която включва следните органи за управление на националното документално наследство: Архивно управление; Централен държавен архив на Народната република България (ЦДА на НРБ); Централен държавен исторически архив (ЦДИА); окръжни държавни архиви в София (градски и окръжен – СГОДА) и във всички окръжни градове¹⁸.

Подчинеността на държавните архиви на това силово министерство не е случаен факт. По същото време архивите в СССР са структурна част на МВР, а, както е добре известно, управляващите в България се стремят във всяко едно отношение да следват съветския опит. Нещо повече, проектите на Указ № 515 и на поднормативните актове в областта на архивното дело се изготвят под непосредственото ръководство на пристигналия у нас, по молба на ЦК на БКП, в качеството на съветник от ЦК на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики) Николай Романович Прокопенко¹⁹. В състава на деветчленната комисия, която подготвя нормативната база на държавните архиви, влизат двама представители на МВР – началниците на отдел „Секретариат” и на отдел XIV на МВР²⁰. Запазените в архивен фонд „Главно управление на архивите” на Централния държавен архив²¹ преписи на проекто-указа²², на Решение на Политбюро на ЦК на БКП за създаване на Държавен архивен фонд²³, на щатна таблица на Архивно управление²⁴ и други основополагащи за архивната система документи са заверени с подписа на началника на отдел XIV майор Иван Чуков и са подпечатани с печата на ДС. Някои от издирените и публикувани през 1971 г. от Евдокия Симеонова документи във връзка със създаването на държавните архиви са от Служебния архив на ДС (№ 1, 12, 15)²⁵. Изложените факти недвусмислено сочат, че началото на организираното архивно дело у нас се поставя с активното участие на отдел XIV („Картотека и архив”) на ДС. Сред причините, които се изтъкват в Решението на Политбюро на ЦК на

БКП от 27.X.1951 г., за създаване на ДАФ е и тази: „Поради липса на контрол и ръководство на архивното дело, класово враждебни елементи имат възможност да унищожават ценни архиви или да ги използват с противонародни цели”²⁶. Следователно реализирането на полувековната идея за създаване на държавни архиви у нас не е продиктувана единствено от желанието на управляващите да бъде съхранено и приведено в известност националното ни документално наследство, а и от стремежа то да бъде поставено под контрол и в услуга на комунистическата власт. Архивите са институции, които провеждат държавната политика в областта на архивното дело, и от формата на управление на страната до голяма степен зависи за какви цели ще бъдат използвани съхраняваните в тях документи.

В заключението на доклада по основните въпроси и задачи на държавните архиви, изнесен на проведеното на 23.VI.1952 г. съвещание с началниците на окръжните държавни архиви, като се подчертава необходимостта от прилагането на опита на съветската архивистика, се обръща внимание на следния факт: „Архивното строителство у нас ще бъде извършено в условията на ожесточена класова борба. Наше, на архивните работници, задължение е да не допускаме под никаква форма подривна работа на архивисткия фронт, да осуетяваме всеки опит на врага да използва документалните материали за своите контрареволуционни цели.”²⁷. Грижата за важните за страната документи се поверява на достатъчно надежни и предани на властта хора. Не случайно предишната месторабота на една част от първите служители в архивите е също в системата на МВР²⁸, макар това да има своето логично обяснение и със самата ведомствена подчиненост на държавните архиви.

За организиране и контролиране на работата на държавните архиви по отношение на поверителните документи на учрежденията, организациите и предприятията още през месец юли 1952 г. към Архивно управление започва да функционира Секретно отделение, което съгласува дейността си с отделение „Държавна тайна” при ДС²⁹. В изготвения от него списък на видовете документални материали, отложени се след 9.IX.1944 г., които следва да се считат за поверителни, са включени и такива, представляващи интерес за ДС: „10. Полицейски и общински заповеди, писма и окръжни за издир-

ване и арестуване на нелегални комунисти, ятаци, партизани, *изобличаващи отделни граждани*; 11. Писма, изложения, донесения на частни лица до фашистката власт за действията на комунисти и партизани; .... 14. *документални материали със сведения за противокомунистически действия и клевети, изобличаващи отделни граждани*³⁰. По-късно ръководството на архивите решава, че отделението няма да изготвя такива списъци, а набеязаните видове поверителни документи ще залегнат в правилник, изработването на който предстои³¹.

Със строго поверително писмо № 197 от 27.IX.1952 г. на зам.-началника на Архивно отделение майор Ел. Елияс до директорите на всички държавни архиви се дават указания как да се процедурира с постъпващите при тях поверителни документи, които е възможно да бъдат използвани срещу сигурността на страната, ако станат достояние на вражески елементи и чужди разузнавания, а също и с онези документи, които могат да бъдат в полза на БКП и ДС. За поверителни се считат и „компрометиращи отделни граждани материали, като разни изложения, писма, донесения от частни и други лица до фашистката власт за прояви и действия на комунисти, партизани, нелегални, ятаци и др.; материали за някои извращения в работата след 9.IX.1944 г.; инкриминирани издания, литература и др. подобни”³². За откритите в процеса на работа секретни документи се изисква „да се съблюдава абсолютно опазване на служебната тайна” и да се докладва незабавно на съответния началник на окръжния държавен архив, който се задължава да вземе необходимите мерки³³. В случай че секретните материали представляват интерес за ДС и БКП, същите трябва да бъдат уведомени за тяхното съдържание. След като се определи кои от тези документи да им бъдат предоставени, се съставя опис и се докладва съответно на началника на МВР, ако те се отнасят до въпроси с местно значение, или на началника на Архивно управление, ако те са от общонародно значение³⁴. Изпращането им се извършва по куриера на окръжните държавни архиви, а в случай че няма такъв – чрез поверителната поща на МВР³⁵. В писмото се съдър-

---

* Изразите, дадени в курсив в този цитат, са дописани в оригинала на ръка с черен молив.

жат указания за мерките, които трябва да вземат началниците на архивите с оглед опазването на секретните документи до излизането на специален правилник.

Правилникът за работата с поверителните документални материали в държавните архиви, реда за използването им и тяхното съхранение се утвърждава от министъра на вътрешните работи на 17.VII.1953 г.³⁶. В него въпросната категория документи, посочена в писмо № 197 от 27.IX.1952 г., е обособена като втора от общо трите групи, в които са систематизирани поверителните документи³⁷. Работата с тях, както и с останалите поверителни документи се възлага на секретните отдели на държавните архиви или на „подходящ“ служител. В т. 8 се определя начинът, по който трябва да се постъпва с документите, представляващи интерес за ДС и Партията. Принципно той не се различава от определения в горепосоченото писмо. Въпросните документи „се докладват на директора (началника) на архива, който от своя страна ги докладва на началника на окръжното управление на МВР. Ако материалите са от особена важност същите се докладват чрез началника на Архивно управление на ръководството на министерството. При изискване на поверителни материали, на същите се правят 2 преписа, единият се изпраща на адресанта, а вторият се запазва в секретния отдел. За по-обемисти материали се изготвят само справки (резюмета)“³⁸. При констатирана повреда на пакетите с поверителни материали, изпращани по пощата, незабавно се уведомява ДС. Приетите и изпратени поверителни документи се водят на отделен отчет в държавните архиви, като се завеждат в специални входящи и изходящи дневници и разносна книга³⁹.

Регламентираният в Правилника ред за използване на архивните документи е изключително строг, като „при особени случаи директорът (началникът) на архива разрешава ползването на поверителни материали, само след вземане мнение на ДС“⁴⁰. Сред ограничения брой външни лица, които имат право да влизат в архивохранилището, са и упълномощените представители на ДС⁴¹.

В края на месец юли 1953 г., на основание министерска заповед, Архивно управление разпорежда на държавните архиви да предават материалите от полицейските архиви в ДС в съответния окръг

или след съгласуване с окръжния началник на МВР да ги изпращат в ДС – София. При откриване в архивните фондове на документи, свързани с полицейската дейност, или съдържащи данни за убийства на антифашисти и пр. се изисква да се правят преписи за държавните архиви, а оригиналите да се изпращат в ДС⁴².

Допълнителни указания относно работата на секретните сектори на СГОДА, ЦДА на НРБ и ЦДИА се съдържат в поверително писмо № 306 от 21.IV.1954 г. на началника на отдел „Държавен архив“⁴³ при МВР, изпратено във връзка с някои повдигнати от ЦДА на НРБ въпроси и проведено по този повод съвещание. Сред тях и това: „Справките на ДС се изготвят от секретните сектори, като за дадени справки от необработени материали секторът води бележки за това, къде е поставен документът при обработката и при нужда да се намери. Справките се предават в канцеларията за препращане. Кутията със* същите канцеларията предава на справочния сектор за съхранение.”. Оригиналите документи, които се предоставят за използване от органите на МВР, съда и прокуратурата, са обект на отчетно-справочните сектори. За да могат да следят връщането на материалите, отчетните сектори водят комбиниран дневник (по приложение към писмото образец), който изпълнява функциите на справочник и за двата сектора, а отчетността и контрола се осъществява с въведените актове⁴⁴.

Известна представа за обема и вида на документите, които държавните архиви предоставят на ДС, дават запазените във фонда на Архивно управление докладни записки и служебни писма на началника на управлението по този повод, приложените към част от тях описи и справки, както и годишният отчет за работата на Секретното отделение за времето от 9.VII до 31.XII.1952 г. От отчета е видно, че за близо половин година от своето съществуване отделението описва и предоставя за използване от ДС и БКП 8 папки с поверителни документи и 5 отделни поверителни документа⁴⁵. С докладна записка от 6.VIII.1952 г. на пом.-министъра на вътрешните работи ген.-майор Георги Кумбилиев са изпратени 2 папки (съдържащи 5875 листа) с документи, намерени предишния ден в Държавно стопанско

---

* Вместо съюза “със” в оригинала е изписан съюзът “на”.

предприятие „Отпадъци“ – София⁴⁶. В склад на същото предприятие са намерени от служителите на Архивно управление и документите, предоставени на министъра на вътрешните работи с докладна записка от 11.IX.1952 г., изготвена от името на пом.-министъра ген.-майор А. Цанев и началника на Архивно управление⁴⁷. Въпросните документи в обем една папка с 286 страници са предимно писма и окръжни от 1920–1923 г. и 1931–1934 г. (като преобладават тези от 1933–1934 г.), възникнали в резултат от дейността на Дирекция на полицията, Министерство на правосъдието, Ловешки окръжен съд, Ловешко околийско управление, Ловешки окръжен затвор, Български комунистически младежки съюз, Работническа партия, Българска народна банка, Софийска митрополия и др.⁴⁸. Сред изпратените в началото на 1953 г. от ЦДИА документи, открити във фондовете на Върховната стопанска камара и на Монархическия институт, са лични досиета на служители, поздравителна телеграма до царя от интерниран през 1933 г. комунист, препис от протокол за разпит, извършен в Дирекцията на полицията през 1929 г.⁴⁹. В някои от запазените докладни записки се посочва, че документите трябва да бъдат върнати след като приключи работата по тях, тъй като те са част от Държавния архивен фонд. В отделни случаи на ДС се изпращат не оригинали, а техни преписи. Така например върху справка за съхранявани в архивен фонд „Главна дирекция на железниците и пристанищата“ 36 броя клетвени декларации на служители относно членството им в организации, забранени от Закона за защита на държавата, и писмено донесение на частно лице за разкриване на друго лице като комунист, е поставена резолюция да се изискат приписи от ЦДИА⁵⁰.

На две от състоялите се през месец май и юни 1953 г. съвещания на служителите на Архивно управление се отчита изоставане в дейността на архивите във връзка с издирването на секретни документи за МВР⁵¹. Според поверително писмо № УА–272 от 16.VI.1953 г. на началника на Архивно управление и началника на отдел „Използване“ догавашната дейност на държавните архиви относно организиране използването на поверителните документи в помощ на БКП и МВР е незадоволителна. Като се изтъква, че през месец май девет от общо дванайсетте съществуващи по това време окръжни държавни архиви „нямат използвани архивни единици с такава цел“, на начал-

ниците на секретните отдели на централните архиви и на началниците на окръжните държавни архиви се разпорежда да вземат „сериозни“ мерки. В писмото се изброяват 26 групи документи, в които лицата, извършващи научно-техническа обработка на архивните фондове, могат да намерят необходимите на властта компрометиращи документи. Посочва се, че освен в тях, поверителни документи в помощ на Партията и МВР могат да се открият във всички архивни единици. Обръща се внимание на началниците „да следят, [да] оказват организирана помощ в това отношение, за да не остане нито един документ неоткрит, където и да се намира той в архивните фондове.” Поставя се изискването извършената работа по изпълнението на тази задача да бъде отразявана в информации и в тримесечните отчети за дейността на държавните архиви. Открито се заявява, че от размера и резултатите ѝ Архивно управление „ще прави изводи за състоянието и бдителността на съответните архиви”⁵².

В отчета за дейността на архивната система през второто тримесечие на 1953 г. се изтъква, че много важен дял от дейността по използването на архивните документи е „активното подпомагане на Министерството на вътрешните работи с документални материали за разкриване и доказване на вражеската дейност на отделни лица, с каквито нашите архиви изобилстват”, и в тази връзка централните и някои окръжни държавни архиви са оказали помощ със 185 архивни единици⁵³. В информацията на началника на отдел „Използване” относно изпълнението на плана на държавните архиви през месец юли същата година се отчита, че, с изключение на СГОДА, всички останали архиви предлагат малко документи за използване от МВР.

От извършени проверки във връзка с изпълнението на указанията за издирване на материали за МВР се установява, че в ЦДИА и ЦДА на НРБ „по него не се работи, въпреки че такива материали има в изобилие”, като например „10 000 фото-снимки, между които и на много бранници и др., с обозначение селото или града или по какъв случай са направени”, представляващи „силен компрометиращ материал”. Посочва се като пример и Окръжният държавен архив в гр. Плевен, където има най-много фондове, в които могат да се намерят материали за МВР – Областна дирекция, Околийско управление, Областна реквизиционна комисия и др., а са използвани само 50

архивни единици (през м. януари същата година). Изводът, който се прави в посочената информация е, че е необходимо да се оказва помощ на място и изискванията да бъдат по-големи⁵⁴.

„Известен успех” на държавните архиви „по линия на МВР” се отчита през месец август същата година. В сравнение с 58-те архивни единици, използвани през месец юли от ръководството на МВР, през месец август те са двойно повече, като на МВР са дадени също и 270 преписи и копия⁵⁵. В доклад на началника на Архивно управление от 13.VIII.1953 г. дейността на архивните служители в тази насока е оценена като слаба – „недоглеждат, пропускат маса документи, които могат да бъдат особено ценни в оперативната работа на МВР”⁵⁶.

Няколко месеца по-късно, със служебно писмо № АУ–673 от 17.X.1953 г., Архивно управление настоява пред началниците на държавните архиви в Коларовград (дн. Шумен), Търново, Хасково и Русе, които не са предоставили документи на органите на МВР, „за изпълнението на тази задача да се насочи вниманието на сътрудниците и особено на тези, които извършват научно-техническа обработка на архивните материали и заостри тяхната бдителност”. Наред с това се препоръчва „да се поддържат по-непосредствени връзки с органите на МВР”. Изисква се в отчетите им за месец октомври да се посочат причините за слабото използване на архивни материали от МВР и проведените дейности за неговото подобряване⁵⁷. При изготвянето на плановете за първото тримесечие и на годишните плановете за 1954 г. всички държавни архиви се задължават „да заплануват мероприятия по разкриването на секретни материали” в наличните им архивни фондове, указани с писмо № УА–272 от 16.VI.1953 г.⁵⁸.

За да могат архивните институции да се справят успешно с тази важна за властта задача, се налага те да бъдат подпомогнати от ДС. Така например с писмо № 390 на Архивно управление от 15.V.1954 г. до всички окръжни държавни архиви относно по-нататъшното подобряване организацията и методите на работа на експертно-проверочните комисии се разпорежда онези от тях, които все още не са включили в състава на комисиите представител на ДС, „незабавно да вземат необходимите мерки за разрешаване на този въпрос”⁵⁹. В строго поверителна докладна записка № ДА–959 от 7.XII.1954 г. на началник отдел „Държавен архив” – МВР до зам.-ми-

нистъра на вътрешните работи ген.-майор Ст. Гюров относно изясняването на някои въпроси, свързани с работата по секретните документи, изрично се посочва, че „държавните архиви успоредно с научно-техническата обработка на документалните материали имат за задача да издирват и предоставят за използване на службите на нашето министерство материали от секретен характер”. Поради това, че натоварените с тази задача служители „се натъкват на трудности главно от такъв характер да не могат да се ориентират винаги правилно и да не отразяват в справките за ДС документи, които ще помогнат”, „за да се внесе яснота в тяхната работа и се избегне при някои случаи и излишна работа”, предлага да се натовари служител от ДС, може би от отдел „Картотека и архив” (по това време VIII отдел), за провеждане на съвещание с работещите в секретните сектори на държавните архиви в гр. София, на което да се дадат указания, макар и най-общи, към какви по характер или вид документи да им бъде насочено вниманието⁶⁰. На проведеното на 1.XI.1955 г. заседание на Архивно управление се отчита, че участието на служители от отдел VIII и отдел „Държавна тайна” на ДС в заседанията на Централната експертно-проверочна комисия съдейства „за вземане на по-правилни решения”⁶¹.

За резултатите от използването на архивните документи от органите на МВР може да се съди от строго поверителния доклад на министъра на вътрешните работи относно работата на II отдел на ДС по разработването на полицейските архиви, изпратен на Политбюро на ЦК на БКП в края на 1954 г. В него се посочва, че за периода от 1.I.1951 г. до 30.XII.1954 г. „са прегледани 4991 съдебни дела, 94296 полицейски досиета, образувани от полицията на членове на БКП, КМС, РМС, 82377 полицейски досиета, образувани на лица в услуга на чуждото разузнаване и членове на бившите буржоазно-фашистки организации и 20 049 общи полицейски и на РО папки”⁶². Въз основа на този огромен по обем документален масив са разкрити „секретни сътрудници донасяли по линия на БКП и РМС – 290, разни доносчици на полицията – 987, предатели – 93, убийци – повече от 140 души”, както „и 246 секретни сътрудници, които са донасяли на полицията по линия на буржоазно-фашистките организации и чуждото разузнаване”. От посочените категории са арестувани по предло-

жение на отдела и разследвани 291 души („агент-провокатори” – 42, секретни сътрудници на полицията – 26, предатели – 16, убийци – 139, полицаи, военни и др. – 68”). От тях са осъдени, както следва: на смърт – 37 души; от 15 до 20 години затвор – 36 души; от 10 до 15 години затвор – 45 души; от 5 до 10 години затвор – 35 души; от 1 до 5 години затвор – 21 души; изпратени в трудововъзпитателни обществения – 48 души. Броят на освободените е 64, от които 19 – по оперативни съображения, 21 – по политически съображения и 24 – по недоказаност. В числото на освободените по недоказаност са включени и полицаите, взети за 14 дни за разкриване на агентурата им. За периода на съществуването си отделът изпраща 653 броя специални съобщения до ЦК на БКП за членове на Партията, „подписали капитулантски декларации, или такива, които са имали капитулантско държание в полицията, хулили са Партията, писали са изложения с капитулантско съдържание и др”⁶³. В доклада се посочва още, че са намерени за около 20 000 лица данни, които интересуват органите на МВР, и че в полицейските материали има сведения за 40 секретни сътрудници на полицията, които поради оскъдните данни остават неразкрити, но се предвижда работата по тях да продължи. Мотивирайки се с факта, че целият наличен полицейски материал и този на РО, намиращ се в МВР е прегледан от отдел II на ДС и са изяснени възникналите въпроси, министърът на вътрешните работи предлага на Политбюро на ЦК на БКП да се разформирова този отдел от 1. I. 1955 г., като в бъдеще останалите недоизяснени въпроси за неразкрити секретни сътрудници на полицията и такива, които ще възникнат във връзка с полицейските материали, да се изясняват от III управление на ДС, което в рамките на utвърдения му щат за 1955 г. ще отдели група от трима разузнавачи⁶⁴.

Дейността на държавните архиви в обслужването на органите на МВР продължава и през следващите десетилетия, независимо от промяната във ведомствената им подчиненост след 1. XI. 1961 г. Но се оказва, че редица документи, които са иззети от органите на МВР от учреждения, предприятия, организации и лица, са униожени от оперативните служби след приключване на работата по тях. По настояване на Архивно управление ръководството на МВР взема мерки за предотвратяването на подобни случаи. С писмо № I-197 от

6. II. 1961 г. на отдел „Инспекторат“ на МВР до всички самостоятелни поделения в страната се нарежда оперативните служби при Министерството и окръжните управления след като приключат работата си по иззетите документи и литература и същите не са необходими повече на ДС и Народната милиция да не ги унищожават, а да ги предават на съответния държавен архив или да ги съхраняват, докато решат къде да ги предадат. Освен това оперативните служби се задължават, когато при изпълнение на служебните си задължения се натъкнат на документи с научно, историческо и практическо значение, но те не са им необходими, да уведомяват за това управляващия архивен орган или съответния държавен архив⁶⁵. Още през 1954 г. ръководството на архивите излиза с предложение пред зам.-министъра на вътрешните работи ген.-майор Ст. Гюров да бъдат предоставени на държавните архиви съхраняваните в архива на отдел VIII на ДС архивни фондове на В. Радославов, С. Василев, Д. Гичев, В. Димов, И. Багрянов, проф. Г. Кацаров, част от архивния фонд на Монархическия институт и други ценни исторически документи, които вече нямат оперативна значени⁶⁶. Предложението се възприема и започва описването⁶⁷, а по-късно и предаването им в ЦДИА. Независимо че документите, предоставени от архивите на МВР за временно ползване, представляват съставна част от Държавния архивен фонд много от тях остават в архива на ДС за един доста продължителен период от време. След падането на комунистическия режим в края на 1989 г., ръководството на архивите поставя въпроса за тяхното връщане⁶⁸, но това се оказва един дълъг процес. Някои от тези документи държавните архиви получават обратно през 2012 г.

Въз основа на изнесените до тук факти, основаващи се основно на документи от ЦДА, могат да се направят следните изводи. Както е добре известно, установяването на БКП на власт е съпътствано от преследване и репресии не само на тези, които открито се противопоставят на провежданата от нея политика, но и на онези, които преди 9.IX.1944 г. по една или друга причина са се провинили пред нея. Откриването на документални свидетелства за това се оказва една от важните задачи на ДС, която за целта създава през 1951 г. специален архив към отдел „Картотека и архив“⁶⁹, където започват да се концентрират документи от такъв характер. За това съдейства и изгра-

дената през пролетта на следващата 1952 г. централизирана мрежа от държавни архиви, пряко подчинена на МВР. Една от задачите, която се възлага на новосъздадените архивни учреждения, е своевременно да информират органите на ДС за откритите в процеса на работа архивни документи, компрометиращи отделни лица пред властта. Тази тяхна дейност в рамките на разглеждания период се отчита като недостатъчно ефективна, поради което се прибегва до помощта на представители на ДС. Показател за резултатите от използването на съхраняваните в специалния архив на ДС документи са множеството осъдени български граждани.

Безспорно темата на настоящото съобщение заслужава внимание и трябва да бъде проследена в хронологически план докрай, за да се осветли тази неизследвана досега част от историята на архивното дело в България. Това ще помогне да се изясни съдбата на документалното ни наследство, използвано за нуждите на репресивния апарат на комунистическата власт.

БЕЛЕЖКИ

¹ Държавен вестник, бр. 177, 30 август 1949.

² Известия на Президиума на Народното събрание (на Народна република България), бр. 8, 26 декември 1950.

³ Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). С., 2007, с. 147. – <http://desebg.com/2011-01-06-11-23-01/524-2012-01-04-09-14-02>

⁴ Пак там, с. 149. – <http://desebg.com/2011-01-06-11-23-01/524-2012-01-04-09-14-02>

⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е.1269, л. 3–4.

⁶ Пак там, л. 1–2.

⁷ Пак там, л. 3.

⁸ Пак там, л. 4.

⁹ Пак там, л. 1–2.

¹⁰ Пак там, л. 1.

¹¹ Пак там, л. 1–2.

¹² Пак там, л. 2.

¹³ Пак там, а.е. 1410, л. 1–4.

¹⁴ Пак там, л. 1.

¹⁵ Пак там, л. 2.

¹⁶ Пак там, л. 4.

¹⁷ Указ за Държавен архивен фонд на Народна република България. – В: Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. С., 1978, с. 7–10.

¹⁸ Постановление № 344 от 18 април 1952 г. за организиране на Държавния архивен фонд и одобряване правилник за архивното управление при Министерството на вътрешните работи. – В: Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. С., 1978, с. 18.

¹⁹ Н. Р. Прокопенко е бивш зам.-председател на Главно управление на архивите на СССР, а по това време е директор на Централния държавен архив на Октомврийската революция и социалистическото строителство в СССР.

²⁰ **Симеонова, Е.** Документи за създаването на държавните архиви в България. – Известия на държавните архиви, кн. 22, 1971, с. 89.

²¹ Централният държавен архив, създаден по силата на Постановление № 268 на Министерския съвет от 30.XII.1992 г., обединява съществуващите дотогава Централен държавен исторически архив, Централен държавен архив на Народна република България и Централен държавен технически архив. По-късно в новообразувания архив постъпват и документите на ЦПА (с изключение на вътрешнопартийните).

²² ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 3, л. 17–22.

²³ Пак там, л. 15–16.

²⁴ Пак там, л. 4–14.

²⁵ **Симеонова, Е.** Документи за създаването на държавните архиви..., с. 61–102.

²⁶ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 3, л. 15.

²⁷ Пак там, а.е. 128, л. 10.

²⁸ Така например от предложените за командировка в СССР пет лица с цел запознаване с организацията на архивното строителство там трима са работили дотогава като разузнавачи. От тях един в отдел „Кадри“ на МВР, а другите двама в отдел VI и отдел XII на ДС. (Докладна записка на пом.-министъра ген.-майор Ангел Цанев до министъра на вътрешните работи ген.-лейт. Г. Цанев от 18.IV.1952 г. – ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 7, л. 1.) Освен това на началника и зам.-началника на Архивно управление са присвоени военни звания, които се запазват дори и след като органите за управление на Държавния архивен фонд не са вече част от структурата на МВР. (ЦДА, ф. 405, оп. 8, а.е. 286, л. 19–20.)

²⁹ На Секретното отделение на Архивно управление се възлагат следните задачи: да извършва проучвания и въз основа на тях да съдейства

на методическия отдел за изготвяне на правилници и инструкции за организиране работата на поверителните отдели при държавните архиви и за начините на съхраняване и използване на поверителните документи; на базата на извършени проучвания да състави списъци на видовете документи, които да бъдат считани за поверителни в държавните архиви, да организира съставянето на Централен фондови каталог за централно отчитане на тези документи и др. (ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 131, л. 36.)

³⁰ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 131, л. 19, 20.

³¹ Пак там, а.е. 132, л. 1.

³² Пак там, а.е. 8, л. 1.

³³ Пак там.

³⁴ Пак там, л. 2.

³⁵ Пак там, л. 3.

³⁶ Пак там, а.е. 21, л. 12–16.

³⁷ Пак там, л. 12.

³⁸ Пак там, л. 13.

³⁹ Пак там, л. 15.

⁴⁰ Пак там, л. 14.

⁴¹ Пак там, л. 15.

⁴² Пак там, а.е. 23, л. 110; ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а.е. 4, л. 50.

⁴³ През 1954 г. Архивно управление е трансформирано в отдел „Държавен архив”.

⁴⁴ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 39, л. 31.

⁴⁵ Пак там, а.е. 132, л. 3.

⁴⁶ Пак там, а.е. 16, л. 8.

⁴⁷ Пак там, а.е. 17, л. 9.

⁴⁸ Пак там, а.е. 16, л. 3–7.

⁴⁹ Пак там, а.е. 24, л. 17–21.

⁵⁰ Пак там, л. 36, 38.

⁵¹ Пак там, а.е. 27, л. 34–35, 53–55.

⁵² Пак там, а.е. 23, л. 93.

⁵³ Пак там, а.е. 27, л. 98.

⁵⁴ Пак там, л. 130.

⁵⁵ Пак там, л. 160.

⁵⁶ Пак там, а.е. 38, л. 41.

⁵⁷ Пак там, а.е. 23, л. 147; ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а.е. 4, л. 76.

⁵⁸ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 23, л. 161.

⁵⁹ Пак там, а.е. 39, л. 12.

⁶⁰ Пак там, а.е. 34, л. 3.

⁶¹ Пак там, а.е. 44, л. 27.

⁶² Пак там, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 205, л. 2. С некоректни искиви данни текстът на документа е публикуван в: Строго секретно! Документи за ..., с. 252–254.

⁶³ Пак там, л. 2–3.

⁶⁴ Пак там, л. 4.

⁶⁵ Пак там, ф. 540, оп. 1, а.е. 98, л. 8. За това всички окръжни държавни архиви са уведомени с циркулярно писмо № VI–144 от 17.II.1961 г. (ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 97, л. 35; ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а.е. 15а, л. 6.)

⁶⁶ Пак там, а.е. 34, л. 4.

⁶⁷ Пак там, л. 1, 4.

⁶⁸ С писмо № 10072 от 27.XI.1990 г. на Председателя на Главно управление на архивите до служба „Информация и архив” на МВР се настоява, във връзка със засиления интерес към архивните документи, иззети от органите на МВР, същите да бъдат върнати на съответните държавни архиви. Предлага се при проявено желание от страна на МВР Архивно управление да предостави безплатно микрофилмови копия. (ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 6, л. 119.)

⁶⁹ Специалният архив на отдел „Картотека и архив” запазва своята самостоятелност дори и след създаването на Архив на МВР.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 540; ф. 1Б

Държавен архив – Велико Търново (ДА–В. Търново), ф. 1150

Публикации

Държавен вестник, бр. 177, 30.VIII.1949.

Известия на Президиума на Народното събрание (на Народна република България), бр. 8, 26.XII.1950.

Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. С., 1978.

Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви в България. – Известия на държавните архиви, кн. 22, 1971, с. 89.

Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). С., 2007, с. 147. – <http://desebg.com/2011-01-06-11-23-01/524-2012-01-04-09-14-02>